

A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ EMBERI TÉNYEZŐI

THE HUMAN FACTORS OF SOCIAL INNOVATION

Pankucsi Márta

Főiskolai docens, Miskolci Egyetem BTK Szociológiai Intézet, 3515 Miskolc -
Egyetemváros, 30/4029676, pankucsimarta@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A társadalmi innováció a településfejlesztés egyik modellje. A megújulás az érintett lakosság széleskörű részvételével valósul meg. A Miskolci Egyetem szolgáltatásaival ezt akarja segíteni. Ahhoz, hogy hatékony megoldásokat találjunk, ismernünk kell a helyi adottságokat. A fejlődésnek nemcsak anyagi forrásai lehetnek. A materiális tőkével azonos fontosságú a kulturális és a társadalmi tőke. A Cserehát településeinek kérdőíves szociológiai kutatással tártuk fel a rendelkezésre álló emberi erőforrásokat, az innováció feltételeit. Az interjúkkal konkrét ismereteket gyűjtöttünk, hogy milyen konkrét változásokról várják a lakosok a jobb életet. A mindezek alapján szerveződő innovációs körökben elindult a Miskolci Egyetem és a Csereháton élők együttműködése a társadalmi innováció érdekében.

SUMMARY

Social innovation is a model of regional development. The revival of the broad participation of the affected population is realized. The University of Miskolc services want to help. In order to find effective solutions, it is necessary to know the local conditions. This development may not only raise funds. The material of equal importance to the cultural capital and social capital. The Cserehát settlements questionnaire sociological research explored the availability of human resources, in terms of innovation. The interviews collected specific information on what specific changes are waiting for a better life for its residents. The groups based on their innovation both rounds off the University of Miskolc and Cserehát people's cooperation for social innovation.

1. BEVEZETÉS

A Cserehátot az ország elmaradott, hátrányos helyzetű térségei közé szokás sorolni. Az egy főre jutó GDP, a munkanélküliségi ráta és más hasonló mutatók használata ezt az eredményt hozza. Területi hátrányok kapcsolódnak össze társadalmi hátrányokkal. A fővárostól, nagyvárosoktól távoli kistelepülések. A lakosság előregedőben. Ahol meg nem, az a cigány lakosság magas arányát jelzi.

A rendszerváltás óta jelentős összegeket fordítottak a térség felzárkóztatására. Kormányzati források, európai uniós pályázati pénzek és más támogatások érkeztek. A kívülről, felülről érkező összegeket rendre felhasználták, a kívülről, felülről meghatározott célok érdekében megfogalmazott előírásoknak megfelelően.

A használatos fejlettségi mutatókkal mérve az eddig megvalósult fejlesztési projektek nem eredményeztek jelentős javulást a Csereháton.

Ideje elgondolkodni, hogy nem kellene-e más módon közelíteni a Csereháthoz, az ott lévő településekhez és lakóikhoz? Természetesen nemcsak a Cserehát helyzete, hanem más régiók, országok, a világ jelenlegi állapota ad okot alapvető kérdéseink újragondolására. A megújulásra. Az innovációra. Nemcsak műszaki és gazdasági értelemben. Érdemes elgondolkodnunk életünk megújulásának lehetőségein, a társadalmi innováción és annak emberi feltételein.

Történelmi korszakváltás idejét éljük. A modern, ipusztudásos társadalmak korát felváltja a posztipusztudásos, az információs, a tudásalapú társadalmak kora. Mindez nemcsak technikai kérdés. Megváltozik a gazdaság, új fejlesztési erőforrások válnak dominánssá és átrendeződnek az emberi érintkezési viszonyok. A rendszerszintű változásokkal együtt változnak a strukturális viszonyok. Az egyenlőtlenségek rendszerében újra pozícionálhatják magukat a régiók, országok, térségek, települések, társadalmi csoportok. Ami az eddig előnyös helyzetben lévőknek veszély, az eddig hátrányban lévőknek új esély. Fontos, hogy felismerjük, felismerjük a megújulás lehetőségeit.

A Miskolci Egyetem, mint a régió tudásközpontja, jó ideje hivatottnak érzi magát arra, hogy hozzájáruljon a régió társadalmi fejlődéséhez, az itt élő emberek életminőségének javulásához. Ennek része, hogy tudományos eszközeivel segítse a „fejlődés”, az „életminőség” fogalmainak újrafogalmazását, továbbá, hogy oktató, kutató és fejlesztési tevékenységével szolgálja a gyakorlati megújulást.

Egyetemünknek ehhez a küldetéséhez köthető a „Társadalmi innovációk generálása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0009 projekt, mely a társadalmi innovációt előmozdító egyetemi szolgáltatások kialakítására irányul.

2. A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ ÉRTELMEZÉSÉNEK ELMÉLETI KERETEI

Mára bebizonyosodott, hogy az eleinte pénzügyinek vagy gazdaságinak tekintett válság valójában átfogó társadalmi válság, a fogyasztói tömegtársadalom csődje.

J. M. Barroso, az Európai Bizottság korábbi elnöke fogalmazott úgy, hogy a gazdasági válságot lassan leküzdhetjük, de a régi életünk soha többé nem tér vissza. Ideje kitalálni az új életünket. Ideje megújulnunk.

A megújulás az ember és az emberi társadalmak egyik legfontosabb képessége. Az emberi szabadság lényege, hogy különböző lehetőségek közül választhatunk. Más kérdés, hogy ritkán választunk tudatosan. Többnyire rutinszerűek, szinte automatikusak a választásaink. Amit teszünk, úgy tesszük, mintha mást nem is tehetnénk. Ennek az a magyarázata, hogy a korábban sikeres választásaink beépülnek személyiségünkbe és jövőbeli választásainkat szinte automatikusan határozzák meg. P. Bourdieu habitusnak nevezi ezt a beépülést. T.L.Berger és T. Luckman a habitualizáció folyamataként írják le, melynek során a különböző, egyaránt lehetséges megoldások közül egy ismétlődően visszatér és a cselekvők által kölcsönösen elfogadottá válik. Ha aztán ezt a megoldást olyanok is átveszik, követik, akik nem vettek részt kialakításában, akkor a szóban forgó cselekvés, illetve megoldási mód intézményesül. Akik nem vettek részt kialakításában, azok könnyen megváltoztathatatlanok, a világ objektív rendjéhez tartozónak tekintik. Az intézményesült, renddé szilárdult megoldási módok mindaddig megváltoztathatatlanok tűnnek, amíg válsághelyzet nem jön létre. A válságok velejárája, hogy rákényszerítenek korábbi életünk újra gondolására, az eddig bevált megoldási módok megkérdőjelezésére, legitimálására, vagy új alternatívák keresésére és megvalósítására.

Életünk korábbi rendjének megrendülése idején a rendezetlenség, a társadalmi anómia állapota alakul ki. Ilyenkor egy ideig különböző lehetséges rendképek versenyeznek. M. Weber szerint az ilyen társadalmi helyzetekben a lehetséges berendezkedések közül az válik legitim renddé, amelyik legközelebb áll az emberek tudatában élő rendképhez.

Egyszerűen azért, mert az emberek mindennapi cselekvéseiket a világ és az élet rendjének a fejükben élő képéhez igazítják, és ezáltal azt valósítják meg.

Mindebből egyebek mellett az következik, hogy a társadalmi berendezkedés megváltoztatásának kihagyhatatlan, nélkülözhetetlen része az emberek rendről alkotott elképzeléseinek, mindennapi cselekvéseinek a megváltoztatása.

Ezt a magatartást irányító mechanizmust a habitus fogalma mellett szokás az életvilág fogalmi keretén belül elemezni. A. Schütz és J. Habermas vonatkozó elmélete alapján az életvilág az a természetes, magától értetődő, normális világ, melyben mindennapjainkat éljük. Másként fogalmazva az életvilág a kulturálisan rögzült és átörökített, kommunikatív szerveződő világértelmezési sémáknak, életmintáknak, életrecepteknek a tere. A megváltoztathatóság garanciája a kommunikatív szerveződés.

A modern társadalmakban a változásoknak egyik alapvető akadálya az, hogy az életvilág elveszíti autonómiáját. A rendszerek gyarmatosítják az életvilágot. Vagyis az alrendszerek, különösen a gazdaság és a politika működési logikája és mechanizmusai, behatolnak az életvilágba és uralmuk alá vonják azt. Ezáltal a magánélet színterein is a pénz valamint a hatalom válnak aszelektációs mechanizmus középpontjává, a döntések meghatározójává. A médiumokhoz kapcsolódó bináris kódok kétpólusúvá teszik a világot, mindent végtelenül leegyszerűsítenek. A döntések meghozatalakor az, és csak az számít, hogy mi a nyereséges illetve mi segíti elő a hatalomra kerülést. A rendszerek működésének sajátossága az is, hogy az instrumentális cselekvést teszik általánossá. Az instrumentális cselekvés a kitűzött cél elérésére szolgál, melyhez eszközként használ bármit és bárkit. Sikerkritériuma a kitűzött cél elérésére. Ez a cselekvési típus kétségtelenül hatékonyan szolgálja az alrendszerek autopoiezisztét, folyamatos önlétrehozását. Ám az életvilágba behatolva, uralkodóvává, lerombolja a bizalmi viszonyokat, a közösségi kapcsolatokat.

A hatékonyság növekedéséért túl nagy ár az általános elmagányosodás, valamint a deviáns magatartások növekedése. Kiszorul az életvilágra jellemző cselekvési típus, vagyis a kommunikatív cselekvés. A kommunikatív cselekvés egymás megértésére és megegyezésre irányul, sikerkritériuma a konszenzus.

A modern társadalom alrendszerei ma még küzdenek a talpon maradásért, sőt az életnek az általuk uralt összes területén próbálják azt a látszatot kelteni, mintha a feladat a visszatérés, a megrendült hatékonyság helyre állítása lenne. Le kell küzdeni a gazdasági bajokat és akkor ismét a fogyasztás szolgálatába állíthatjuk életünket. Meg kell szilárdítani mindenhol az éppén kívánatosnak talált politikai hatalmat és akkor nem lesz nagyobb baj.

A válság okozta lehetőséget kihasználva érdemes végig gondolnunk, hogy az eddig megszokottól, magától értetődőnek tartottól eltérő alternatívák is választhatóak.

N. Luhmann elmélete szerint a modern társadalmakban a környező világ komplexitásának és kontingenciájának redukálására specializálódott alrendszerek az autopoiezisz elve alapján működnek. Nem a funkció, vagyis valamely létező emberi, társadalmi szükséglet kielégítésére törekvés határozza meg működésüket, hanem az önlétrehozás és önfenntartás parancsa. Ha már egyszer kialakultak, akkor a beléjük rögzült mechanizmusok a folyamatos fennmaradás érdekében szelektálnak.

A gazdasági alrendszer középpontjában a pénz médiuma áll és hozzá kapcsolódik a cselekvéseket és minden mást rentábilisra és nem rentábilisra szelektáló bináris kód. Az autopoieziszt pedig az eladások megszakítatlan folyamata garantálja. A rentábilis, megfelelő profitot biztosító gazdaság önlétrehozásához szüntelenül el kell adni az előállított termékeket, szolgáltatásokat. A fogyasztói tömegtársadalmakban erről szól minden. Ezért kell fogyasztó automatákká változniuk az embereknek, ezért válik kizárólagos mércévé a pénz, ezért hitetik el, hogy a legfőbb örömforrás a vásárlás és a fogyasztás. Már nyoma sincs annak a funkcionalista felfogásnak, mely még T. Parsons rendszerelméletében megjelent, vagyis

amikor a gazdaságra, mint az adaptáció, a környezethez való alkalmazkodás, az anyagi szükségletek kielégítésére hivatott alrendszerként lehetett tekinteni.

T. Parsons rendszerelméletében a politikai alrendszernek a funkciója a célélérés. Vagyis a politika az emberek egyéni és közös álmainak, céljainak a megvalósítására hivatott. N. Luhmann viszont már úgy látja a fogyasztói tömegtársadalmak politikai alrendszerét, mely önmaga fenntartása érdekében tartja kizárólag fontosnak a választások megnyerését, a hatalomra kerülést illetve hatalmon maradást és minden szelekciót, cselekvést ennek rendel alá. Sőt, a politikaszociológia és a politológia elemzései alapján ettől is tovább léphetünk. Amikor a konzern pártok elterjedéséről esik szó, akkor azt a jelenséget írják le, hogy a választási győzelemért küzdő pártok valójában azért törnek a hatalomra, hogy a gazdasági hatalomnak alávetetten, ha tetszik a pénz és rentabilitás szelekciós mechanizmusának engedelmességgel hozzájáruljanak az egész társadalomra érvényes döntéseiket. Vagyis a H. Marcuse által korábban leírt egydimenziós társadalom, a gazdaság és azon belül a pénz uralmának totálisan alávetett világ víziója egyre kevésbé abszurd.

Ha ilyen elméleti szemüvegen át nézzük a fogyasztói társadalom válságát, csődjét, akkor ezt nem feltétlenül kell hanyatlásként, a társadalmi fejlődés megtorpanásaként értelmeznünk.

Igaz ugyan, hogy N. Luhmann a társadalmi fejlődés egyik alapvető mércéjének a differenciálódást, az egyre több alrendszer kialakulását tekinti, vagyis a hatékonyságot javító alrendszerekre, mint fejlődési termékekre tekint. Ám a társadalmi fejlődés másik mércéjének a megváltoztathatóságot tekinti.

J. Habermas vitatja N. Luhmann állítását, mely szerint az alrendszerek hatékonysága lenne a fejlődés mércéje. Úgy találja, hogy modern társadalmakban élő embereknek a hatékony működésért túl nagy árat kell fizetniük. Szoros összefüggést lát a gazdaság autopoietikus működése és az elmagányosodása valamint a deviáns magatartások arányának növekedése között. Elemzése szerint a fogyasztói tömegtársadalmak a vásárlásra, fogyasztásra rábírás érdekében az egyéneket megfosztják életük más dimenzióitól, szétzilálják emberi kapcsolataikat és kisajátítják életvilágukat. A legszemélyesebb kapcsolatokba is betüremkedik a pénz és a hatalom. A gazdasági elemi célja saját fennmaradása érdekében, hogy az emberek egyre többet vásároljanak, fogyasszanak. Az ehhez szükséges pénz megszerzésére illetve az elköltésére fordított idő az emberek életidejének egészét kitölti. A pénz hatékony megszerzése és elköltése instrumentális cselekvések sorozatát igényli. Nincs idő és energia a kommunikatív cselekvésre, az olyan kapcsolatok ápolására, melyektől sem pénz, sem hatalom nem várható. Az életet a külső elvárásoknak való feltétlen megfelelés irányítja, az autentikus életnek a lehetősége kiszorítódik nemcsak a mindennapok valóságából, hanem a lehetséges jövőök horizontjáról is. Csupán negatív formában: frusztrációként, szüntelen rossz közérzetet eredményező kínzó hiányként van jelen. Ebből az állandó feszültségből és kilátástalanságból menekülnek egyre többen az alkoholhoz, a drogokhoz, a mentális betegségekbe, vagy bűnözővé válnak, esetleg öngyilkosságot követnek el.

J. Habermas szerint az emberiség jövője alapvetően azon múlik, hogy képesek leszünk-e a nagyobb arányú kommunikatív cselekvésre, arra, hogy egymás megértésére és megegyezésre törekedve konszenzusra jussunk. Mindenekelőtt arról, hogy milyen változást akarunk, milyen az a kívánatos jövő, melyet választunk és megvalósítunk. Hogyan szeretnénk élni? Mit jelent számunkra a jó élet? Ha tetszik: a jobb életminőség, netán a boldogság?

Amíg erről nincs megállapodás, amíg ebben nincs konszenzus, sőt, amíg szóba se hozzuk ezeket az alapkérdéseket, addig a valódi megújulásra, a társadalmi innovációra semmi esély.

A megújulásnak az objektív, tárgyi feltételek rendelkezésre állásával azonos fontosságú, nélkülözhetetlen kritériuma az emberi feltételek megléte. Az emberi tényezők közül kiemelten fontos a megfelelő mentalitás, beállítódás, az elköteleződés.

A sikeres társadalmi innovációhoz anyagi feltételek mellett nélkülözhetetlen a kulturális feltétel: a jövőkép, a céltételezés, az innovatív beállítódás, továbbá a társadalmi, aközösségi

feltétel: olyan emberi kapcsolatok, melyek nem lehúznak, hanem inspirálnak, együttműködésre, közös változtatásra készítetnek.

M. Weber a kapitalizmus kialakulása kapcsán hívta fel a figyelmet, hogy egy új társadalmi berendezkedés kialakulásának a materiális feltételek meglétével azonos fontosságú feltétele a megfelelő emberi beállítódásnak, értékrendnek a megléte.

Az emberiség történelmében vannak, akik fejlődéstörténetként, mások hanyatlásként, vagy stagnálásként, egyhelyben járásként, esetleg körforgásként értelmezik.

A felvilágosodás korában vált uralkodóvá a lineáris fejlődés eszméje. A racionalizmus hívei az emberi észre alapozott, főként a természettudományok eredményeire alapozott technikai változásokat tették meg a fejlődés mércéjének. A modern korban az iparosodás, az urbanizáció, az anyagi javak bősége váltak olyan kívánatos célokká, melyek felé a haladás irányulni látszott. A fejlettnak kikiáltott nyugati civilizációs eredmények aztán mintául szolgáltak a világ egésze számára. A modernizáció az a folyamat, amelynek célja, hogy az „elmaradottabb” térségek, társadalmi csoportok felzárkózzanak a „fejlettnak” mondott nyugathoz. Ez történhet az érintettek kívánságára, önszántukból, illetve történhet kívülről rájuk erőltetve. A lényeg mindkét megvalósítási mód esetén a már meglévő külső minta másolása, utánzása, átvétele, méghozzá külső segítség beiktatásával. Gyakorlati megvalósulása lehet a gyarmatosítás, vagy éppen a gyarmati sorból felszabadult népeknek nyújtott külföldi segítségnyújtás. Lehet szovjet megszállás hatására bekövetkező modernizációs kísérlet: utolérjük és túlszárnyaljuk a nyugati imperializmust. Vagy éppen amerikanizálódás, amikor a gyorsétermek, a nagy divatcégek, amultinacionális bankok uralják minden földrész minden lakójának az életét. Van úgy, hogy a modernizáció az „elmaradottak” legfőbb álma, igénye. Amikor önként vetjük „vigyázó szemünket” Párizsra. Amikor Moszkva, Washington, Brüsszel elvárásai fontosabbak, mint a bennszülötteké.

A változások lehetnek szakítás típusúak, amelyek a korábbi állapotból való kilépést, a fennálló maghaladását, az azon történő túllépést igénylik.

A változás lehet belső transzformáció, a meglévő helyzet átalakulása lépésről lépésre.

A szakítás radikális változás, gyakran, de nem feltétlenül erőszak alkalmazásával jár. Így a fegyveres forradalmak, ellenforradalmak, megszállások és felszabadulások többnyire erőszakkal zajlanak. De a szintén megszakítást, radikális váltást eredményező rendszerváltás megvalósulhat békésen is.

A belső transzformáció folyamata nevezhető reneszánsznak, reformnak, vagy éppen innovációnak. A lényeg, hogy a meglévő helyzet sajátosságait figyelembe véve, értékeit megőrizve, a meglévő erőforrásokra alapozottan történik a békés átalakulás. Úgy születik meg az új, hogy annak előzetes képét közösen alakítják ki az érintettek, a megvalósítók.

3. TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ A CSEREHÁTON

Kutatásunk koncepcionális keretét P. Bourdieu tőke-, habitus- és mezőelméletét, valamint a Római Klub innovációs elméletét választottuk.

P. Bourdieu tőkeelmélete szerint korunkban az egyéneknek és csoportjaiknak a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt helyét a materiális, a kulturális és a társadalmi tőke együttesen határozza meg. Feltételezése szerint ezek a tőkeféleségek konvertálhatóak, vagyis egymásra átválthatóak. Ebből következően: valamely egyén, csoport vagy település, térség minél szegényebb materiális tőkében, annál fontosabb számára a meglévő kulturális és társadalmi tőkéjének a felismerése, akkumulálása és materiális tőkévé konvertálása gazdasági mechanizmusainak a kiépítése.

P. Bourdieu habituselmélete szerint a korábban sikeresnek bizonyult magatartásválasztások rögzülnek, és olyan mértékig beépülnek a személyiségbe, hogy szinte automatikusan meghatározzák a jövőbeli viselkedést. Így a korábbi viselkedési minták akkor is továbbélnek,

ha megváltozik a környezet és más magatartások sokkal jobb eredményhez vezetnének. Ilyenkor az egyéni habitusok, mentalitások tudatosítása, megújítása válik szükségessé.

P. Bourdieu mezőelmélete szerint egy új mező akkor jön létre, ha egy csoportnak sikerül monopolizálni egy bizonyos társadalmi funkciót. Vagyis sikerül elfogadtatnia a többiekkel, hogy bizonyos feladat ellátására csak az adott professzió tagjai képesek. A mező sajátossága, hogy kifelé rendkívül egységes, miközben belül folyamatos harcok dúlnak a magasabb pozíciókba kerülésért, a javakból minél nagyobb arányban részesülésért.

Feltételezhető, hogy a település- és területfejlesztés, vagy azon belül a roma integráció és az antiszegregáció megvalósítása úton van a mezővé válás felé. A mezők legitimitása csak azáltal kérdőjelezhető meg, ha alternatív megoldások jelennek meg a színen, melyek a gyakorlatban legalább annyira hatékonyak, mint a korábban kizárólagos "jó megoldásként" feltüntetettek. Például a vallási mezőben a papok közvetítő tevékenységét Isten és ember között a reformáció, az egészségügyi mezőben az orvosi gyógyító tevékenységet a természetgyógyászat ingatta meg. A település- és területfejlesztésben, a roma integráció és az antiszegregáció megvalósításában az eddigi modernizációs elven alapuló tevékenység alternatívája lehet a társadalmi innováció.

A Római Klub értelmezése szerint az emberiség jövőjét meghatározó tényezővé vált az innováció, vagyis a megújulás képessége. Értelmezésük szerint a modernizációs fejlesztésektől radikálisan eltérő modell az innováció. A modernizációs fejlesztések egy valahol már létező és fejlettebbnek tekintett minta átvételét tűzik ki célul, melyhez alapvetően külső erőforrásokat vesznek igénybe.

Az innováció = anticipáció + participáció.

Az anticipáció szó szerinti értelmezésben: megelőzés, elébe vágás; olyan előzetes feltevés, amit később a tapasztalat igazol.

Vagyis a jelenlegi helyzet meghaladása, azon való túllépés, úgy, hogy előzetesen megalkotjuk az elérendő jövő képét, tételizzük céljainkat. Méghozzá olyan jövőképet alkotunk és olyan célokat fogalmazunk meg, melyek elérhetőek, a gyakorlatban megvalósíthatóak. Mintegy elébe vágunk megvalósulásnak. Nem egy már máshol megvalósultat követünk, veszünk át, másolunk le.

A participáció: részvétel. Az anticipáció egész folyamata az érintettek széleskörű részvételével történik. A lehetséges jövő felismerése, a kívánatos jövő kiválasztása, a célok és a hozzá vezető utak kiválasztása és a megvalósítás gyakorlati folyamata egyaránt. Mi alkotjuk meg az érintettek széleskörű részvételével.

Az innováció a helyben meglévő fejlesztési erőforrásokra épít, a helyben megfogalmazott célok elérése érdekében.

Az innovációs fejlesztés a településen élők jobb életminőségét szolgálja, méghozzá úgy, hogy a „jobb életminőség” mibenlétét is az érintettek határozzák meg, miként az eléréshez vezető utat is, melyhez fejlesztési erőforrásul a rendelkezésre álló materiális tőke mellett saját humán erőforrásaikat hasznosítják.

Kutatásunk során használt alapkategóriákat az alábbiak szerint definiáltuk:

Materiális tőke: azok a befektethető anyagi javak, melyekkel profit érhető el.

Kulturális tőke:

- objektiválódott kulturális tőke: a tárgyiasult kulturális javak pl. könyvek, képzőművészeti alkotások, infokommunikációs eszközök, kézműves termékek, ételek, tartósított gyümölcsök.
- inkorporálódott kulturális tőke: a személyiségbe beépült képességek, készségek és tudás pl. manuális készségek, növénytermesztési ismeretek, jártasság a gombák felismerésében, zenélés és minden más helyi tudás.

- intézményesült kulturális tőke: iskolai végzettség, szakképzettség, kulturális intézmények pl. átképzésben szerzett képesítések, művelődési házak, információs pontok.

Társadalmi tőke: emberi kapcsolatok

- vertikális jellegű patronáló, segítő kapcsolatok
- horizontális jellegű: hagyományos és új közösségek.

Közösség: közös cél elérése érdekében közös tevékenységet végző emberek együttese, akiknek közös értékei és normái vannak.

Hálózat: egyenrangú felek bizalmon alapuló, egymás megértésére és megegyezésre irányuló, kölcsönösen előnyös kapcsolatrendszer.

Habitus: A korábban sikeresnek bizonyult magatartásválasztások, melyek beépülnek a személyiségbe és szinte automatikusan határozzák meg a jövőbeli cselekvéseket.

Felismerésük és megváltoztatásuk nehéz.

Társadalmi mező: egy professzionális foglalkozási csoport által monopolizált tevékenység és környezete, mely kifelé egységes, miközben belül folyamatos a harc az előnyösebb pozícióért.

Társadalmi innováció: Innováció = anticipáció + participáció.

A társadalmi innováció emberi tényezőit feltáró kutatást a Miskolci Egyetem BTK Szociológiai Intézetének oktatói végeztük. Részt vett a kutatásban dr. Szabó-Tóth Kinga, egyetemi docens, a Szociológiai Intézet igazgatója, dr. Havasi Virág egyetemi adjunktus és Mihályi Helga egyetemi adjunktus.

Hat településen: Aszalón, Bódvalenkén, Hernádkércsen, Hernádpetriben, Hernádszentandráson és Komjátiban végeztünk szociológiai kutatást. Az adatfelvétel kérdőíves módszerrel és fókuszcsoportos interjúkkal készült.

Az általunk vizsgált településeken a természeti adottságok rendkívül kedvezőek. A cserehátitáj turisztikai vonzereje gyakorlatilag kihasználatlan. Ahol erre irányuló tudatos és sikeres tevékenységet tapasztaltunk, ott is elmaradt éppen az a társadalmi hatás, ami az innovációt segítené.

Így például a Hernádpetrit körülvevő erdősegekben komoly vadgazdálkodás folyik. A rendkívül kedvező vadászati lehetőségek sok külföldi vadászt vonzanak ide. Ebből a tevékenységből részben a vadásztársaság profitál, melynek tagjai zömében nem helyi lakosok, bár az elnök a településen él, ő a község polgármestere. A vadászok elszállásolása csak elenyésző részben történik Hernádpetriben, nagyrészt a szomszédos Hernádvécse 5 csillagos szállodája fogadja a vadászokat. Hernádpetriben nincs étterem, nincs semmiféle vendéglátóhely. Még italbolt sincs a településen. A helyiek „természetesnek” veszik, hogy a közvetlen közelükben vadászó idegenek megállás nélkül hajtanak át településükön. „Miért is állnának meg?” - tette föl a kérdést az egyik helyi lakos. Igen, ennek kitalálása, és megvalósítása kifejezetten olyan társadalmi innováció lehetne, melyhez a településen élők és a Miskolci Egyetem együtt lennének képesek.

A megállásra okot adhatna a település kulturális és társadalmi tőkájének hasznosításával megteremthető idegenforgalmi vonzerő.

Jelentős objektíválódott kulturális tőke a falunak a 18. században épült későbarokk stílusú temploma, mely jelenleg életveszélyes állapotban van. A felújítás egyik akadályát képezi a templom tulajdoni viszonyainak rendezetlensége. Feltehetően az Egyetem Jogi Kara és a műemlékvédelemmel is kapcsolatban álló történészek hatékony segítséget nyújthatnának a templom megmentéséhez és látogathatóvá tételéhez. Szintén az objektíválódott kulturális tőkéhez sorolható a római katolikus parókia, mely a falu közepén álló impozáns épület. Ezt évekkel korábban egy holland alapítvány vette birtokba, felújították, berendezték, szállást és étkezési lehetőséget alakítottak ki, egy ideig nyári gyermektáborként, illetve családok szálláshelyéül üzemeltették. Hosszú ideje bezárva, elhagyottan áll. A helybéliek semmit nem tudnak az alapítványról és az épület pontos jogi státuszáról. Ennek kiderítése, újbóli

hasznosítása bizonyára szintén megoldható lenne a település és az egyetem összefogásával. Akár egyetemi gyakorlatok színhelyévé válhatna a település és környéke, szálláslehetőséggel a hallgatók és oktatók számára.

A kulturális tőkén belül az inkorporálódott kulturális tőke is fellelhető a településen. A jelentős részben iskolázatlan, szakképzetlen helyi lakosok rendelkeznek számos olyan képességgel, készséggel, helyi tudással, melyek némi segítséggel konvertálhatóak lennének materiális tőkére, vagyis biztosíthatnák a családok megélhetését. Ilyen helyi tudás a gyógynövények ismerete és rendszeres gyűjtése. A gombák ismerete. A növénytermesztéssel jelenleg csak néhány család foglalkozik. Ők önellátásra termelnek. Ez a megélhetési körülményeiket javítja, de a dekadencia nem termelnek, annak agondolata sem merült fel bennük. Néhány fiatal sertésenyésztéssel foglalkozik, mely fontos jövedelemkiegészítés számukra. Tapasztalataikat megosztják egymással és más módon is segítik egymást. Ezt a tudást megfelelő szakemberek bevonásával erre irányuló képességgel célszerű lenne bővíteni, mások körében is terjeszteni.

A növénytermesztésen belül a dísznövénytermesztés többek érdeklődését felkeltette. Megfontolást érdemelne a gyógynövények és dísznövények termesztésének, értékesítésének az összekapcsolása. Bizonyosan hatékonyan segítenék a kulturális tőke akkumulálását és konvertálását az ilyen irányú átképzések beindításai.

Az intézményesült kulturális tőke iskolai végzettségben kifejezhető mértéke alacsony. Ám az is kiderült, hogy a lakosság fiatalabb részéből többen elkezdtek különböző iskolai tanulmányokat, csak nem fejezték be. Ezek a be nem fejezett iskolai tanulmányok, némi motiválással és segítséggel befejezhetőek lennének. Feltehetően egyetemi hallgatók hatékonyan tudnák motiválni és korrepetálással hatékonyan segíthetnék a szakképzettégek megszerzését, az érettségi vizsgák letételét. Az érettségi megszerzésére jó lehetőség lenne a digitális középiskola, mely kifejezetten a távoli településeken élő hátrányos helyzetű lakosok továbbtanulását biztosító alternatív modellként jött létre a Miskolci Egyetem, a Földes Ferenc Gimnázium és egy vállalkozás együttműködésében. Ennek elérhetővé tételében is jó partner lehetne az Egyetem, továbbá a digitális írástudás terjesztését, esetleg megfelelő informatikai eszközök kihelyezését is tudná segíteni. Az iskolai végzettség szempontjából nagy gond, hogy nemcsak az idősebbek körében, hanem a fiatalok között is vannak többen, akik nem fejezték be a 8 általánost. Nekik olyan lehetőségre lenne szükségük, hogy megszerezhessék esti képzés keretében az általános iskolai végzettséget. Ennek hiányában nemcsak a szakképzésben nem vehetnek részt, hanem gépjárművezetői jogosítványt sem szerezhhetnek.

A társadalmi tőke, mint közösségi kapcsolatrendszer van jelen. Erősen a rokoni és baráti kapcsolatokra épül. A településen hagyományosan együtt él a cigány és nem cigány közösség, ebből fakadó konfliktusok nincsenek. A helyi társadalomnak a cigány nemzetiségű része is tagolt. Konfliktusai néhány cigány családdal vannak mind a nem cigány, mind a cigány családoknál.

Az együttműködésnek nem a kapcsolatok hiánya képezi az akadályát, hanem annak a mentalitásnak az elterjedése, mely szerint nem képesek sem külön-külön, sem együtt jobb életkörülményeket teremteni. A mindennapi élet szintjén működik a bizalmon alapuló kooperáció, egymás segítése, bizonyos reciprocitáson alapuló közösségen belüli csere.

Rendkívül fontos annak tudatosítása, hogy az együttműködés gazdaságilag hasznosítható, a közösség öfenntartását biztosító erőforrás lehet. Ebben az Egyetemmel való együttműködés szintén jó lehetőségeket kínál. Akár szociológiai kutatásokkal megnövelt társadalmi önismeret formájában. A történészhallgatók helytörténeti, családtörténeti kutatásainak tükrében is nagyobb hangsúlyt kapnának a hagyományos és új együttműködési formák. A zeneművészeti kar hallgatói, az irodalom szakosok és más hallgatók olyan művészeti csoportok gerjesztői, támogatói lehetnének, melyek a közösségi összetartozást szabadidős, kulturális tevékenységekkel erősíthetnék. A gazdaság és jogász hallgatók a szövetkezés, a közös

vállalkozás hagyományos és alternatív módjainak megteremtéshez nyújthatnának hasznos ismereteket és gyakorlati segítséget.

A tőkekonvertáció mechanizmusainak kialakítása, az értékesítési hálózat kialakítása, a térség települései közötti együttműködés erősítése, csupa olyan feladat, melyek a társadalmi innováció emberi feltételeinek hiányában nem biztosíthatók.

Valamennyi általunk kutatott településen arra az eredményre jutottunk, hogy a legfontosabb feltétel az emberi habitus, emberi mentalitás megváltoztatása, a bizalom erősítése.

Hosszú időn át külső, felső beavatkozástól függött az emberek életminősége, a települések fejlődése vagy hanyatlása, esetleg stagnálása. A legnehezebb a bizalom újra élesztése.

A Csereháton különösen bizonyítottnak tűnnek F. Fukuyama szavai, melyek szerint a volt szocialista országok legsúlyosabb deficitje a bizalmi deficit és ezt lesz legnehezebb leküzdeni. Szembesülni kell itt a totalitárius rendszerek legfőbb lényegének tovább élésével, vagyis a magányosság tüneteivel. H. Arendt szerint a magányosság jellemzője az, hogy az emberek pótolhatónak, helyettesíthetőnek érzik magukat, olyanoknak, akikre nincs igazán szükség. A magányos embernek nincs saját helye a világban, nem bízik semmiben és senkiben, még önmagában sem. Mindig, mindenben a legrosszabbra számít. Ez a magányosság rátelepedett a Csereháton élő emberek lelkére.

4. JAVASLATOK

A Miskolci Egyetemnek, mint a régió tudásközpontjának, ha van az oktatáson és kutatáson túl igazán fontos társadalmi küldetése, akkor feltehetően az, hogy segítse a térségben élő emberek pozitív identitásának megerősödését, növelje bizalmi szintjüket és erősítse a települési, majd erre építve a térségi kohéziót.

Parsons elmélete szerint a négy alapvető társadalmi funkció egyike az összetartozás, a társadalmi integráció biztosítása. Erre a szociális alrendszer hivatott. Ez önmagában feltételezi és igényli a szociális rendszernek a ma elterjedtnél jóval tágabb és más hangsúllyal történő értelmezését. A szociális alrendszer középpontjában a szelekciót irányító médiumként a befolyás áll. Mára alapkérdéssé vált, hogy ki van illetve lesz befolyással a régiókban élő emberekre, kiváltképpen a hátrányos helyzetű településeken élő, hátrányos társadalmi helyzetű társadalmi csoportok tagjaira. Jó lenne, ha a Miskolci Egyetem válna a befolyást gyakorló egyik meghatározó szereplővé. Ez a hatásgyakorlás nem kell, hogy feltétlenül egyoldalú legyen, és semmiképpen sem válhat felülről patronáló jellegűvé. A legtöbb egyetemi képzés számára hasznos gyakorlati tereppé válhat a térség. A társadalmi innováció pedig olyan aktuális téma, mely a legkülönbözőbb diszciplínák aspektusából kutatható, elemezhető. Az egyetemi szereplők kutatásaikkal, képzéseikkel, partnerségi kapcsolataikkal olyan fejlesztési projektek megalapozói lehetnének, melyek kidolgozása, megvalósítása, monitorozása rendkívül hasznos professzionális tevékenységet kínálhat számukra is.

Atársadalmi innovációnak a településfejlesztés illetve a területfejlesztés szolgálatába állítása egy világos és logikus módszertan alkalmazásával érhető el.

A sikeres társadalmi innováció alapfeltétele a kiinduló helyzet, vagyis a jelen pontos ismerete. A jelen tényeinek leltárba vétele kiterjed az emberek elégedettségének és elvárásainak a feltárására, valamint a rendelkezésre álló materiális és humán erőforrások feltérképezésére.

Amikor a szociológia feltárja a jelen tényeit, egyúttal megmutatja a jelenben rejlő lehetséges jövőket is. Fontos lépés, hogy a kutatások eredményeit az érintettek, az adatszolgáltatók, az adott település lakói elé tárjuk, mintegy tükröt tartunk eléjük. A szociológia így teljesíti azon küldetését, hogy társadalmi önismeretet nyújt a társadalomnak, a konkrét esetben a vizsgált helyi társadalomnak.

Ezt követheti annak a jövőképek, azoknak a céloknak, álmoknak a kiválasztása, amely, illetve amelyek az érintettek számára a legkívánatosabbak.

Ha ez így történik, akkor sikerült a legfontosabb ponton elhatárolódnival a modernizációs modelltől. Hiszen nem egy máshol már megvalósult minta átvételére kerül sor, hanem helyben, az érintettek saját erőforrásaikra támaszkodva választják ki azt a jövőt, azt a célt, amelyhez el akarnak jutni.

Jöhet a megvalósítás folyamata, vagyis a konkrét utak kiválasztása. Szinte minden célhoz különböző utakon lehet eljutni. Az utak, a konkrét megvalósítási módszerek kiválasztásánál is komoly segítséget nyújthatnak a tudományok, az azokat képviselő egyetemi szakemberek. A szociológia például képes a döntések várható következményeit előre jelezni, felhívja a figyelmet a megcélzott manifeszt hatás mellett megjelenő, nem várt látens, illetve esetleg diszfunkcionális következményekre. Megmutathatja a különböző megoldások előnyeit és hátrányait, elemezheti kockázataikat. Például egy foglalkoztatást biztosító gazdasági program esetén az érintetteket felkészítheti annak eldöntésére, hogy a közösségi típusú reciprocitáson alapuló, vagy a begyűjtésre majd központi elosztásra alapuló, illetve a piaci típusú, kereslet-kínálat vezérelte megoldások közül melyiket válasszák. A kutatás, oktatás, fejlesztés olyan komplex rendszere hozható létre, melyben az egyetemi szereplők aktív segítők a közvetlen demokrácia modelljét megvalósító, az érintettek széleskörű részvételén alapuló döntéshozatalnak.

A Csereháton, az ott lévő településeken eddig is számos fejlesztés valósult meg. Ezek hatékonysága összességében szerénynek mondható. Jelentősek azonban a különbségek, kiváltképpen a fenntarthatóság vonatkozásban. A fejlesztési projekt megvalósítóinak levonulása után a helyzet attól függően szokott alakulni, hogy maga a projekt mennyire közelített az innovációhoz. Ha a helyi erőforrásokon alapult és az érintetteknek legalább a bevonásával, beavatásával zajlott, akkor nagyobb eséllyel fenntartható.

Ha a projekt generálója a kiírt pályázat volt és arra semmilyen valós szükséglet nem irányult, akkor az elköltött pénz mennyiségétől függetlenül csak romboló hatású lehet. Ha meglévő szükségletre épült ugyan, de nem igazodott sem a konkrét elvárásokhoz, sem a konkrét helyi lehetőségekhez, akkor is bizonyosra vehető a kudarc. A kiinduló állapothoz képest rosszabb helyzetek, kieleződő konfliktusok, elkeseredettség és elszabaduló indulatok, a kohézió széthullása, a konkon való osztozásért folytatott élet-halál harc marad számos olyan fejlesztésnek nevezett, de valójában romboló program után, melyet az anyagi erőforrások megszerzése és elosztása érdekében valósítanak meg, az érintettek ráerőltetve, vagy éppen indokolatlan illúziókat keltve bennük.

Társadalmi innováció a cél. Akár azzal lehet kezdeni a megújulást, hogy újra gondoljuk a fejlesztési stratégiák és programok készítésének elméletét és módszertanát. Majd a valóban társadalmi innovációt szolgáló célok érdekében fogunk össze mi, a Miskolci Egyetem polgárai és az érintett települések polgárai. Egyenrangú félként, egymás iránti bizalommal, megértésre és megegyezésre irányulóan, a kölcsönös előnyök érdekében: megújulhatunk. Csak így újulhatunk meg.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

"A tanulmány/kutató munka a TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0009 azonosító számú projekt részeként – az Új Széchenyi Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg."

IRODALOMJEGYZÉK

- Arendt, H. (1992.): *A totalitarizmus gyökerei*, Európa Kiadó, Budapest
Berger, P.-Luckmann, T. (1998.): *A valóság társadalmi felépítése: tudásszociológiai értekezés*, Jósöveg Kiadó, Budapest

- Bourdieu, P. (2008.): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*, General Kiadó, Budapest
- Fukuyama, F. (1997.): *Bizalom*, Európa Kiadó, Budapest
- Habermas, J. (1999.): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*, Osiris Kiadó, Budapest
- Hankiss Elemér (1982.): *Közösségek válsága és hiánya*, In: *Diagnózisok*. Magvető Kiadó, Budapest
- Luhmann, N. (1987.): *Rendszerelmélet, fejlődéselmélet, kommunikációelmélet*, In: *Válogatás N. Luhmann írásaiból*. Szociológiai Füzetek, Budapest